

НА ВИШКОЛІ В УЧИТЕЛЬКИ ЖИТТЯ

Наша україніка, тих, хто сидів за студентською лавою у другій половині п'ятдесятих років, сягає незвичайної для того часу, для нашого й поготів, старомодної постаті Дмитра Ілліча Ліськевича — старшого лаборанта кафедри української літератури, яку очолював академік Михайло Степанович Возняк. Щоправда, “наша україніка” – вислів не зовсім точний: із тодішніх студентів класичної філології Львівського університету, властиво, лише я, та й то зрідка, зустрічався з тією людиною, яка втілила у собі найхарактерніші риси покоління українців, що на шляхах визвольних змагань до кінця посвятило себе найсвітлішій ідеї незалежності України; покоління, яке відходить у минуле, беручи зі собою левину частку навіть у сибірських безкраях не пригашеного державотворчого запалу.

Склалося так, що п'ятдесят четвертого року, вступаючи на історичний факультет, я не набрав достатньої кількості балів, тому, зрозуміло, у студентських списках свого прізвища не побачив. Хтозна, як у подальшому склалася б моя доля, якби не Дмитро Ілліч. Він знав, що я подався на історію, бо з моїми батьками був не лише у приятельських, а й

родинних зв'язках – через дружину Іванну з Гудиків, сестринку Соломії Крушельницької. Довідавшись, що справи мої кепські, посприям моїй переорієнтації на класичну філологію: недостатня кількість балів для історії виявилася “прохідною” для греки і латини. Образ Дмитра Ліськевича, українця, знавця античних мов, час од часу поставав у моїй уяві, непокоїв думкою, що на той вчинок, який так багато для мене заважив, я не відгукнувся належною увагою до Дмитра Ілліча, одне слово, – кликав у минуле, куди так рідко зазираємо замолоду...

Моїм провідником у майже піввікову далину люб'язно погодився бути професор Іван Овксентійович Денисюк. “Ось тут був кабінет Возняка... А в тій кімнаті – бібліотека... Тут сидів її хранитель, можна сказати, її жрець – Дмитро Ліськевич, професор за знаннями, академік. Хоч був на посаді лаборанта, до того ж матеріально відповідальним на кафедрі, а користувався найбільшим після Возняка авторитетом. Називали його жартома “людиною комуністичної праці...” Із розповіді Івана Овксентійовича довідуюся, що саме академік Михайло Возняк п'ятдесят другого року влаштував Дмитра Ілліча на посаду старшого лаборанта кафедри української літератури, звісно ж, не без активного сприяння Євгена Костянтиновича Лазаренка: “примусово евакуйований у Краснодарський край у сорок першому”, навіть при такому евфемізмі “евакуйований”, і навіть на скромній посаді лаборанта – річ, як для тих часів, досить незвична. Довідуюся також, що працівники кафедри, та й студенти, не вельми зраділи “старому дідові”, але скоро всі дуже його полюбили, надто студенти: до кожного звертався на ім'я, з кожним побесідував, підібрав потрібну до курсової чи дисертаційної теми наукову літературу, кожному, дарма що “старий дід”, щедро вділяв своєї енергії, запалу до праці... “Дві святі людини були тоді на кафедрі, – закінчує свою розповідь Іван Овксентійович, – академік Возняк і лаборант Дмитро Ліськевич...”

Я слухав, а здавалось, що бачу, – як відбуваються засідання кафедри: сам завідувач, академік Возняк, – не за широким “начальницьким” столом, а в ніші дверей, мов у манюсінькому приміщенні (нині над тим одвірком його барельєф), скромно сидить собі, немовби зовсім не він був тут господарем; Дмитро Ліськевич, за окремим столиком, із притаманною йому акуратністю протоколує – ловить і переносить на папір кожне мовлене слово; як потім, зайнявши своє місце в асистентській, він консультує когось зі студентів, записує у спеціальний зошит і видає потрібну літературу; як іноді, хоч сам “жива енциклопедія”, бере до рук Брокгауза, що тут же, на полиці кафедральної бібліотеки; як виймає з кишеньки, що в камізельці, швейцарську “Омегу” на ланцюжку й упевнившись, що настав уже, хвилина в хвилину, час обідньої перерви, йде на пошту, щоб саме там купити “Правду” (піти й купити, як і вийняти й заховати “Омегу”, – своєрідний ритуал); купивши — сховати до кишені, щоб удома, після вечері (теж ритуал!), перечитати її; як у цю ж асистентську входить Возняк і, побачивши заглиблених у читання молодих аспірантів: Дмитра Павличка, Володимира Здоровеґу, Івана Сірака, Івана Денисюка (аж чотири аспірантські місця “вибив” академік у ректора), просльозився від зворушення: “Найбільша подяка – праця”, – любив повторювати... Бачу сльозу в очах Івана Овксентійовича — сьогоднішнього; сльозу, що єднає покоління найглибшим, який лише може бути, чуттєвим зв’язком...

Речі, покликані слугувати, переживають тих, кому служать, – своїх господарів. Серед безлічі речей – годинник. Передусім той, на чийому циферблаті красується грецька OMEGA – символ заокруглености, довершености, відвічного обертання хвилин, годин, пів року... старомодна швейцарська “цибуля” зі срібним ланцюжком, дорога пам’ятка від дідуся, перейшла до внука Ярка – Ярослава Богдановича Ліськевича.

Власне, у зв'язку з діяльністю його сина Богдана, члена ОУН, закатованого у сталінській тюрмі,* сім'я Ліськевичів – Дмитро Ілліч, його невістка, Богданова дружина, Марія та її трирічний син Ярکو – у травні сорок першого були “евакуйовані” у Краснодарський край. “Пам'ятайте, нікому й ніколи не кажіть, що вас вивезли; ви – евакуйовані”, – застерігав хтось із доброзичливців у військовій формі, коли ті, вже навесні сорок п'ятого, повернулись до Івано-Франківська, – хтось, мабуть теж якась прихильна душа, звідтіля їх відкликав...

“Евакуація” – у товарняках; “теплушка”, а далі – бараки у селищі Аспагаш серед Саянських гір, спільні для чоловіків і жінок лазні... А все ж – “евакуйовані”. Як тут не згадати Овідія, який постійно уточнював, що він *relegatus*, а не *exul*, тобто “висланий”, а не “вигнаний”. От що таке магія слова!.. Хтозна, можливо, саме те слово “евакуйований” допомогло Дмитрові Іллічу влаштуватися до Львівського університету.

“Цибуля”, вміщаючись якраз у западинці долоні (навіть це продумано!), наче її зігріває, приємно у ній тяжить: там, під вічком, зладжений з ідеальною прецизністю, поблискує до світла бронзовий циферблат “Омеґи”. Вияв тієї зладженості – циферблат, де, мов на біговій доріжці, ось уже друге сторіччя поспіль описують свої кола три стрілки – годинна, хвилинна й секундна. Лишень та, на щитковій механізмі, що мала б корегувати хід годинника, – незмінно у вертикальному положенні: усі три стрілки описували й описують на циферблаті свої кола з бездоганною пунктуальністю – навіть там, далеко за полярним колом (Ярко – геолог), де, здається, замерзає сам час; навіть в Аспагаші, де температура падала ген поза сорок градусів; а ще перед тим – в око-

---

* Відомості про Д. Ліськевича, спогади про нього, черпаю, зокрема, з видань: “Альманах Станіславської землі”. – Нью-Йорк; Торонто; Мюнхен, 1975. — Т. 1; Нью-Йорк; Сідней; Париж; Торонто, 1985. – Т. 2; Яворівщина і Краковеччина. Регіональний історико-мемуарний збірник. – Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1984.

лицях Єнісейська, куди Дмитра Ліськевича за його найактивнішу суспільно-політичну діяльність заслала 1915 року російська окупаційна влада.

Той нескінченний марафон годинникових стрілок нагадав мені наші з Ярком студентські роки (відтоді ми й не бачилися): стадіон, що в районі вулиці Золотої, якесь чергове легкоатлетичне змагання. Бачу Ярка, яким він був тоді, – на біговій доріжці, у секторі стрибків у висоту. Він уже в ті роки (рекорди стрімко ростуть) спростував відоме прислів'я: “Вище себе не стрибнеш”. Я ж і до свого зросту не дотягнувся... Тоді ми не говорили, певно, й не думали про те, що десь двадцять років тому Ярків батько, Богдан, представляючи станіславівських спортсменів УСК (Українського Спортивного Клубу), брав участь у краєвих легкоатлетичних змаганнях у Львові, – про це звітує його молодший брат Тарас; що десь у Чикаго (передвоєнні роки розсіяли дітей Дмитра Ліськевича по світу) дорослішає син цього ж Тараса, теж Тарас, який згодом тренуватиме жіночу волейбольну команду, що представляла Америку на Олімпійських іграх.

Так ось після стількох років, відколи ми з Ярком не бачилися, нас знову зблизив Дмитро Ліськевич. Ярків голос я відразу ж пізнав у слухавці, як і його самого, – при зустрічі: спортивної форми не втратив і досі. Дає мені до рук годинника, з яким ніколи не розлучався Дмитро Ліськевич. На вічкові, що закриває годинниковий механізм, ізсередини, вигравіювані нагороди, на які заслужила собі “OMEGA”: Grand prix. Paris 1900. Внизу – шість медалей. За пунктуальність, безвідмовність, готовність іти за будь-яких умов.

“В Івано-Франківську, де в останні роки жив дідусь, ще, напевно, є паличка, з якою він теж ніколи не розлучався”, – сказав Ярко, коли я поцікавився, чи збереглись іще якісь особисті речі Дмитра Ліськевича; на жаль, пропав весь архів (ним зацікавились відповідні органи), який він мав передати на збереження Одарці Бандрівській. З паличкою, тоді ще казали “тросткою”, ходив і тоді, коли ще далеко було до

похилого віку, – нагадувала йому пластунські часи, зокрема, ще до Першої світової, коли, будучи професором Яворівської гімназії, він опікувався пластовим куренем... “Коли дідусь втомлювався, – згадує Ярko, – то часто, теж, мабуть, пластунським звичаєм, устромлюючи палицю гострим кінцем у землю, присідав на карлючку – давав ногам короткий відпочинок...” Небагато збереглося із речей, супутників людини: годинник, палиця... Але та пара – то сам символ людського життя: годинник – час; палиця – дорога...

Перед тим, як повернути годинника, я приклав його до вуха. Ледве чутна, ніжна, а водночас – гранітно несхитна хода самого Часу... Щось мені нагадав той звуковий образ, чийось пов’язану з Дмитром Ліськевичем, точну фразу. Погортавши свої записи, я знайшов її – з того ж “Альманаха Станіславської землі”: “Ніжна вдача і вразливість на красу та все рідне зовсім не йшла в розріз гранітної твердості духу фронтієрмена – жителя окраїнної української землі”.

“Фронтієрмен” – це не тільки той, хто на пограниччі, де, зрозуміло, потрібна особлива пильність, щось протилежне до “моя хата скраю”, а й той, хто у передній лаві, на вістрі боротьби. Життєва пора, вготовлена долею для покоління, якому належав Дмитро Ліськевич, була наче брусом чи каменем випробування. Одних гартувала, мов у граніті карбуючи їхню вдачу, інших, у кого нерви були слабкіші, ще більше виснажувала. Тоді не досить було, вийнявши з кишеньки “цибулю”, побачити, котра година, – треба було прислухатися й до годинника історії – відчувати і його ходу.

Одним із тих, хто одразу ж почув голос того годинника й тут же на нього відгукнувся, був Дмитро Ліськевич, – коли, з бігом часу, вибило для нас перше листопада 1918 року. Не кожен із тих, хто відгукнувся, хто не байдужий був до долі України, витримував випробування тривожного, сповненого небезпек часу: “Михайло Білик “розхорівся на нерви” в Жовкві і вже не вернувся до Яворова... Повітовим комісаром став старший від нього, але зі здоровими нервами Дмитро Ліськевич” – довідуємося із вміщених у присвяченому

Яворівщині збірнику матеріалів. Йому, читаємо там само, “загально шанованому гімназійному вчителєві”, колишньому австрійському старшині, було довірено й міську касу, яку дехто зі старшин яворівської команди хотів відвезти у ще не захоплену поляками Жовкву. До речі, про Ліськевича-старшину. Із життєпису (*curriculum vitae*) Д. Ліськевича дізнаємося, що 1907-1908 року він “служив у війську як однорічний охотник при четвертому полку піхоти у Відні”.

Далі – липень 1919 року, що поповнив наші стрілецькі пісні чи не найсумнішою: “Ой та зажурились Стрільці Січовії...” Поряд з іншими вояками УГА Дмитро Ліськевич тридцятип’ятирічним переходив Збруч... Хтозна, можливо, й він десь у селі Рихта, що нині у Хмельницькій області, за Збручем, був свідком ось такого короткого, але такого промовистого діалогу між засмученими вояками, галичанами, й кимось із тамтешніх жителів:

- Чого ви тут хочете, англічани?.. (себто “галичани”)
- Воюємо за Україну...
- Какая там Украина?.. Грушевский выдумал Украину за прусские марки...

Цю коротеньку розмову, що додала ще більше гіркоти знесиленим “англічанам”, зберіг у пам’яті Іван Дурбак, мій вуйко, що переходив Збруч п’ятнадцятирічним, тож більше тягнув за собою кіса, аніж ніс його на плечі... “Чотирикутник смерти”, тиф (звідти вже не повернувся старший брат Івана Дурбака – Юрко), важкі дороги у лавах армії УНР – усе це дивом пощастило перебути “фронтієрсьменові” – Дмитрові Ліськевичу... І вже восени двадцятого року, повернувшись до Яворова, він поряд з іншими, не гаючи й дня, взявся за відродження гімназії, а через рік уже став на чолі Філії Товариства “Просвіта”. Там він співпрацював з автором знаменитої повісти “Поза межами болю” Осипом Турянським, що з двадцять третього року був заступником голови Філії.

Збруч, наче й Ліськевичеве життя ділить навпіл. Сибір у першій, Сибір – і в другій половині. Були вагомі на те

причини, щоб у таку далінь гнати товарняки, а в них – людей. Якнайдалі від України треба було везти тих, хто працював для неї і словом, і ділом, хто й інших запалював духом українства: що менше такого духу, то менше спротиву, менше клопотів для імперії.

Серед тих людей, кого ніяк не могла оминати та далека дорога, був і Дмитро Ліськевич. Після гімназії в Ярославі (вчився, до речі, зі Станіславом Людкевичем) та студій у Львівському університеті, вчителюючи у Яворівській гімназії, він із таким же, як і до педагогіки, душевним запалом віддається культурній та суспільно-політичній праці. Майже відразу стає головою Філії “Просвіта”; згодом, у 1913-1914 роках, заступає управителя гімназії. Веде гутірки (саме слово доносить дух тих занять) з історії та географії України, бере найактивнішу участь у спортивних заходах, опікується залученою до “Пласту” молоддю. Саме тут, у “Пласті”, у вишколах, мандрівках, гутірках, виховувалися юнаки й дівчата, що поєднували в собі, здавалося б, непоєднувальне: гранітну незламність духу – і сповнену вразливої ніжності любов до свого краю. Гляньмо на портрет Олени Степанівної, хорунжої УГА, й ті дві риси, поставши перед нами чи не найвиразніше, назавжди закарбують у нашій пам’яті образ тієї легендарної жінки, яка й у міжвоєнний період, викладаючи в гімназії, саме через пластові заходи виховувала дійовий патріотизм, що вимагає не лише ніжності, а й гарту.

Одне слово, наші “вороженьки” добре знали, кому сибірськими морозами мають охолоджувати державотворчий запал. А все ж не врахували, що саме так – зустрічю гарячого й холодного – гартують залізо. Після падіння царату Дмитро Ліськевич із далекого Єнісейська дістається до Полтави, де два роки (1917-1918) вчителює у промисловій школі. А далі, вже із сибірським гарту, ступивши на дороги визвольних змагань, перетривавши те, що справді сягає поза межі болю, повертається до Яворівської гімназії – змикає один із своїх життєвих циклів.

Серед причин, що спонукали Дмитра Ліськевича 1922 року переїхати до Станіславова й пов'язати свою подальшу долю педагога й суспільного діяча з українською державною гімназією у тому місті, могла бути добра слава того навчального закладу, з якого виходила не тільки освічена, а й готова служити своєму народові, вихована на високих зразках європейської, зокрема античної, культури молодь. Та й не диво: про високий рівень освітнього й національного духу гімназії дбав глибокий знавець античної культури й стародавніх мов, довголітній її директор, її “батько” – доктор Микола Сабат, що в уряді ЗУНРу був заступником секретаря освіти, дійсний член НТШ.

Гімназія, хоч була званою як “найгостріша у цілій Галичині”, мала, власне завдяки тій гостроті, незаперечні переваги над іншими освітніми закладами. Тверда рука її директора була водночас ласкавою і щедрою: М. Сабат не тільки зі шкільних, а й з особистих своїх засобів усіяко допомагав тій учнівській молоді, переважно з селян, що відчувала матеріальні нестатки. Саме під його керівництвом відбувалися учнівські прогулянки до Греції та Риму, враження від яких залишилися у молоді на все життя. І навіть гімназійні стіни дихали широкими європейськими обр'я-ми: з порозвішуваних тут репродукцій проступали величні пам'ятки старогрецької та римської архітектури, різьбарства та живопису; то тут, то там у вічі впадали гарно виписані сентенції – живі голоси славетних діячів античності.

Втім, античність у ті часи не відділялася від сучасності. Завдяки “Альманахові” маємо змогу перегорнути декілька сторінок із “денника праці”, що нею зайнятий “Научний кружок”, – зазирнути на один із його заходів: “Дня 14 травня 1912 року відзначено заходами Клуба величним концертом 51 роковини смерті Тараса Шевченка і відбулося свято на честь Маркіяна Шашкевича, з промовами проф. Юліяна Чайківського й Тимотея Мацькова (7 кл.), деклямаціями й хорами. Другу частину торжества виповнювала вистава Софоклевої “Антигони” (в перекладі Ніщинсько-

го). Хори від управою Корнила Білобрама... свято закінчив промовою д-р Сабат, вказуючи на зв'язок ідеї Антигони з долею і недолею українського народу”.

Цю ідею, додамо, цей волелюбний дух, що не кориться законам тиранів, увиразнено, до речі, у самому імені героїні, яка свідомо йде на смерть, виконуючи те, що вважає своїм обов'язком. Ось – жива античність, яка в усі часи вселяла людині віру у свої сили, закликала до самопожертви в ім'я перемоги добра над злом, волі – над неволею. М. Сабат, акцентуючи у своєму виступі живий перегук давнини з сучасністю, звертався до тих, кому всього через декілька років випаде у визвольних змаганнях довести свою готовність коштом власного життя прокладати Україні шлях до незалежності...

Одне слово, українська гімназія не відлякувала – вабила своєю суворою, наближеною до військової дисципліною; зразок тієї дисципліни учні повинні були подавати не лише у стінах гімназії, а й поза нею – на вулиці, взагалі у житті: “Нам... імпонували тоді: похід на військовий лад вулицями міста щонеділі до церкви, відзнака “Г” на шапках, щорічні зразкові академії, присвячені пам'яті Т. Шевченка, численні концерти та прилюдні виступи...” Мимоволі, разючим контрастом, постає перед нами образ сучасних “дискотек”; мимоволі згадаємо нинішнє акцентування “загальнолюдських цінностей”. Хіба ж М. Сабат, увиразнюючи зв'язок ідей, їхнє життя впродовж віків, говорив не про ті ж загальнолюдські цінності, що мають у своєму підґрунті те, з чого вони проростають – народний, а якщо латиною, то національний дух, оту “краплю” сили рідної землі, що допомагає “в бою сильніше стояти”?..

На одній із світлин, яку подає автор цього спогаду, серед очолюваного М. Сабатом учительського збору в шкільному році 1922-1923 – Дмитро Ліськевич. Його легко впізнати. І не тільки тому, що вирізняється лисиною і бездоганно заокругленою, ще чорною, бородою й вусами: в очі впадає передусім його поза. Кожен, хто у зборі, хай трішки, право-

руч чи ліворуч, вниз чи вгору, а таки звернув голову – розпружився, задивився, задумався, а “фронтієрмен”, австрійський старшина, вояк у лавах УГА та армії УНР Дмитро Ліськевич – ідеальний анфас, радше – “позір”. Не сумирна виструнченість, а саме позір – пильна зібраність, постійна готовність до дії, до рішучого, без нарікань, додання труднощів. Добре окреслено цю рису вдачі Ліськевича у присвяченій йому статті, яку містить “Альманах”: “...всякі незгоди і вдари долі – особистої чи всенародної – сприймав цей істинно-християнський змагун життя, як завдання до виконання чи перешкоду до поборення”.

У метафорі “змагун життя” – відблиск античного, ще від Платона, образу, що його ввібрав Лукрецій у відомий гекзаметр: “Так іде зміна живих поколінь у короткому часі; передають, бігуни, одні одним життя смолоскипи”. Втім, що таке життя без освіти, просвіти, взагалі без світла, – яке від розуму й серця? Біг юнаків зі смолоскипом у руці – на гімназійних виданнях “*Filomata*” як символ просвітництва. Сягаючи з прибуттям 1922 року до Станіслава свого “акме”, сорокарічного віку, Дмитро Ліськевич справді виглядає змагуном. А назва, яку він сам же дав футбольному клубові, – “Пролом” – якнайкраще відповідає характерові його життєвих змагань, самого стилю життя. “Пролом” – це наче стисле, в одному слові, резюме наших пісень, що постали на крем’яних дорогах визвольних змагань, і перегукується воно, те резюме, з лаконізмом Вергілієвого *Fit via vi – Силою прокладають дорогу*. Силою не тільки заліза, а й залізної волі. “Бо ми є лицарі грізні Залізної Остроги” – рефрен стрілецької пісні, якою, починаючи з 1917 р., коли у Вишколі й Коші УСС був закладений Закон Лицарства Залізної Остроги, починалося кожне засідання братчиків – переважно старшин і підхорунжих УСС.

В “Альманахові Станіславської землі”, у другому томі, де покажчик імен, Дмитра Ліськевича знайти неважко, навіть коли б ті імена не були подані за алфавітом: поряд з його прізвищем – низка сторінок, де воно фігурує. Досить їх

перегорнути, щоб мати уявлення чи не про всі найважливіші ланки у навчальній та виховній структурі Станіславівської гімназії, яка поряд з іншими школами справді творила Україну – в особі тих, кому не байдужою була її доля. Він, учитель української мови, тримав руку на пульсі спортивного життя не тільки в гімназії, а й поза нею – пильно стежив за діяльністю позашкільних спортивних клубів; гімназисти, до речі, не мали права бути їхніми членами. І все ж вони дозволяли собі на це, мабуть, єдине порушення гімназійної дисципліни: під вигаданими прізвищами змагались у тому ж “Проломі”, “Соколі”, “Вихорі”, інших спортивних клубах. “Учитель української мови проф. Дм. Ліськевич, – читаємо в “Альманасі”, – ходив постійно на всі такі змагання, проте між змагунами учнів нашої гімназії “ніколи не бачив”. Іншими словами – дивився “крізь пальці”.

Під опікою Ліськевича – драматична секція “Научного кружка”, де гімназисти пізнавали тонкощі сценічного мистецтва, розвивали здібності до виголошення віршів, виробляли правильну дикцію. А в жіночій учительській семінарії Сестер Василянок Ліськевич провадив також літературний гурток; його учасники влаштовували літературні вечори, культурно-освітні заходи, пов’язані з ушануванням видатних діячів української та світової літератури.

“А що біжить без повіддя...” – фіксує Дмитро Ліськевич у своїй магістерській праці про Йосипа Левицького українську пісню (один із пізніших її варіантів – “Летів пташок коло броду”). “Вода біжить без повіддя” – відповідь у тій же пісні. Надто – гірська, стрімлива, що будь-яку перешкоду бере з розгону – проломом. Принагідно уточнімо: “пролом” – це не “порив”, це – тяглість, упертість, що силою прокладає дорогу. І все ж людині, “змагунові життя”, потрібне повіддя. Що б то була за “колісниця життя” – curriculum vitae – без повіддя?.. За “біблійним” спокоєм і рівновагою, що вирізняли уродженця окраїнної української землі з-поміж інших, видно було, власне, тверду руку, яка

тримала повіддя, ніколи аж надто їх не послаблюючи, – не давав надмірної волі ні собі, ані своїм підопічним. Навіть під час вакацій: знав, що нічим не заповнене дозвілля, словами філософа, – це “іржа, що з’їдає будь-яку вроджену здібність людини”. Навіть серед розкішної природи зелених Карпат, наприклад, в околицях Яремча, у Ямній, де Станіславівська гімназія мала свою вакаційну оселю. Завідував нею, десь у двадцятих роках, Д. Ліськевич.

“Головною ціллю оселі, – з тих же, що в “Альманасі”, спогадів, – було фізичне підкріплення здоров’я через добре підживлювання, прогулянки, плавання, а поза тим – спортивні гри й забави. Вечорами всі учасники оселі при музичному супроводі (гітар, мандолін) старших студентів засідали на веранді та співала різні українські народні чи стрілецькі пісні... В неділі ми організовано йшли до церкви на Службу Божу та помагали співати. Ми вели також культосвітню роботу серед наших гуцулів. Уряджали свято “Просвіти”, на якому цілу програму виповнювали власними силами, включно з доповіддю про значення “Просвіти” для нашого народу”.

Твердий розпорядок дня – й у будні: купання у Пруті, сніданок. Обід – “дуже здорові та смачні страви, які приготувляла пані Ліськевичева”. Короткий сон. Спортивні гри, забави, прогулянки; чорні ягоди (афіни); назбиравши, “передавали їх до кухні пані Ліськевич, а вона зате пекла нам дуже смачні коржі, як десерт у неділю по обіді”. Вечера – “гречана каша або кулеша з добрим гірським квасним молоком... До речі, всі ми дуже цінили й любили проф. Ліськевича, багато з нас кликало його “татом”, хоч не рідним...”

А рідним на той час був він для чотирьох своїх дітей: Ірини, Богдана, Тараса й Софії. Двадцятирічна (спогад – із 1928 р.) Ірина, замужем Снігурович, була тоді вже знаною піяністкою; акомпанувала, зокрема, організованому Льоньом Крушельницьким хором ревелерсів, а українське лібретто міжнародних “шлягерів” писав член хору “Думка” шістнад-

чотирирічний Тарас Ліськевич. Богдан був активним спортсменом, “справжньою організаційною душею “Пролому”...

До речі, у сорокових роках, за мого дитинства, найлячнішими були слова “нація”, “організація”. Причетного до тих понять у кращому разі чекав Сибір. Коли хто запитував, за що засудили, вивезли, розстріляли, то селянин спромагався лише на таке пояснення: “нація”, “організація” (“о”, що у другому слові, говіркою мого села, – щось середнє між “у” і “ву”). А тим часом ті “страшні” слова – це латинізми, що відповідають нашим “народ”, “громада”... Чи, може, такий ляк – від латини?..

Отож, небагато часу залишила нам історія для про-світницької, опроміненої національною ідеєю праці для добра народу. Наставали важкі часи, коли ціною життя або розлуки з рідним краєм доводилося сплачувати свою перейнятість не власним, а суспільним: ідеєю національно свідомого, творчого життя. Серед багатьох інших героїв-мучеників десь у спільній братській могилі тих, кому “дзвони не грали”, спочивають останки Богдана Ліськевича; брат Тарас та дві сестри, Ірина й Софія, були вже у далекому краї... Настав день, у травні сорок першого, коли й Дмитрові Ліськевичу, на порозі його шістдесятиріччя, уже вдруге, тим разом з дружиною, невісткою Марією та трирічним внуком Ярославом, довелося рушити у далеку дорогу – в “Сибір неісходиму”...

Procul ex oculis, procul ex mente – дослівно: *Далеко від очей – далеко й від серця* (наш відповідник: *Очі не бачать – серце не болить*). Є щось кривдне для людини в цьому латинському вислові, і цю кривдність російська версія (“С глаз долой, из сердца вон”) ще й акцентує. Справді ж, усе залежить від того, якими є серце, пам’ять, розум (у латинському *mens* – усі три компоненти нашої “ментальності”). Овідія, як і Шевченка, який не раз ступав у слід “Скорботних елегій”, той латинський вислів не стосується: що далі у часі й просторі, то ближче поставав перед очима

їхньої душі рідний край. Не стосується й тих, кого вже у нашу добу розсіяно по світу, хто – у діяспорі. “Раз добром налите серце, вік не прохолоне”. Навіть – у морозному Сибіру.

Образ рідного краю повезли з собою й наші засланці – сім’я Ліськевичів. Оспівані пейзажі наших Карпат, де пластовій молоді відома була кожна стежина, не вельми гармоніювали з природою Красноярського краю – суворими скелястими кряжами Західних Саян (там, у міжгір’ї, й розмістилося село Аспагаш – місце їхнього заслання), із тріскучими, поза сорок градусів, справді сибірськими морозами, здавалося, – що й зі самим небом та обрисами хмар на ньому. Втім, навіть вода й вогонь на чужині – не ті, що у своєму краї. Недарма ж “заслати” мовою римлян – це “позбавити вогню й води”.

Слухаючи Яркову розповідь, намагаюся через ті крихти, що їх затримала дитяча пам’ять, побачити й відчутти подих тих околиць. Ще раз дивуюсь дитячій пам’яті: у тих начебто пустих дрібницях – щось дуже важливе, сповнене символічного змісту... Темний зів печери у вапняковій горі: “Баба-яга вкраде тебе, як будеш нечемний” – лякали хлопчину... Льодяні східці, що їх прорубували на крутизні, ходячи до ріки по воду, без якої не було б і обіду – пшоняної каші та хліба з остюками... Гніздо якоїсь пташини у заростях. “Тільки хлопцям його не показуй” – наказав дідусь, почувши про ту внукову знахідку. Не втримався – показав. Зруйнували. І знову не втримався, та вже через докори сумління – зізнався дідусеві. “Приклич їх до мене”... Злякався – думав, сваритиме чи навіть битиме. Аж ні: спокійно й лагідно промовляючи до розуму й серця, розповів їм про пташенят, про те, яку кривду їм заподіяли... Більше ніколи того не робили. Повчав їх, а сам, мабуть, замуликав собі не веселу нашу “Ой горе, горе, чайці-небозі...” Своє та й інші родинні гнізда, певно, згадав – опустілі, зруйновані... Бачу Ліськевича – і свого батька. Як, прикликавши мене, обережно розгортає якийсь кущик коло самої хати – показує гніздеч-

ко, а в ньому декілька манюсінських ячок. Як іноді приносить до хати якусь дрібну квітку – в огрубілій від роботи й пораненій руці (одні й ті ж дороги випали їм у лавах УНР; Дмитро Ліськевич повернувся до Яворова; батько, серед зими, у тифі, – на Тернопільщину)... Справді, багато спільних рис єднало людей того віддаленого покоління; сусідство гарту й ніжності – передусім.

Отож, не озлоблення, що обтяжує душу, привіз із собою Дмитро Ліськевич у чужинний край, а те, що додає їй і легкості, й світла, – любов до природи, прихильність до людей, вміння порозумітися, зблизитися з ними, завоювати у них довіру й любов. “Кожен кущик, кожна билина – то щось живе” – пояснював онукові... Привіз – щоденні свої звички, звичаї: попахкував люлькою (лишень “золотим руном” уже її не набивав); не сідав до обіду, хай навіть до пшоняної каші, не брав дерев’яної ложки, не перехрестившись, – щоправда, вже не вихиляв звичного келішка; щоденно, літо чи зима, – руханка, обмивання холодною водою; ходив з паличкою; іноді брав її, мовби гімнастичну, впоперек за спину, закладав за неї руки й так любив собі spacerувати...

Усе можу якось уявити. А от те, що він учив дітей у тих краях і в ті часи математики, а при ній ще й німецької мови, – якось не піддається уяві. Та все ж – сумнівів немає. Свідченням – видана п’ятдесят другого року довідка, яку підписав директор тієї школи В. Волков. Усіма шанований гімназійний професор – серед дітей в Аспагаші... Але, де б не був, усюди любив дітей (ні голосом, ані рукою їм ніколи не погрожував); діти – його любили, бо мав вроджений педагогічний хист. Тож іще раз задумаймося: чи не селянське походження (батько, Ілля, – хлібороб), чи саме не та закоріненість у землю, оте поєднання гіркого з солодким (корені – плоди) не є найкращою передумовою досягнути педагогічну майстерність?..

От лише “натиску на релігійне й національне виховання”, звісно ж, не міг робити. До речі, про релігію. Там, в Аспагаші, пережив якийсь випадок, що поглибив його

релігійність: повернувшись, не пропускав жодної недільної Служби Божої у церкві Петра і Павла, слухав радіопередачі з Ватикану, вивчаючи при нагоді й італійську. Можливо, це був той випадок, коли “мама” (так звертався до своєї дружини Іванни; вона до нього – “Дмитрусь”) їхала взимку на якійсь вантажівці серед бочок; на мості – аварія. Всі бочки – вдрузки, а на одній з них – Ванна Яковна (так називали її місцеві жителі), себто Іванна Яківна: сидить собі, ціла й неущкоджена, мовби нічого й не сталося...

Подружжя Ліськевичів, Дмитро й Іванка, могли, до речі, повернутись із заслання раніше (отримали виклик від якогось загадкового добродійника) – не скористалися: дідусь категорично відмовився їхати без невістки і внука, повернулися разом.

Бачу дошкільника Ярка – як завзято, наче услід батькові, бігає разом з іншими хлоп’ятами – копає саморобного (винахід дідуся), з ганчірок, м’яча; як підживляється вареною картоплиною; як із подивом пасе очима якогось солдата на “побивці”, що їсть яблуко. Бачу його, вже у Франківську, як запитує, побачивши черешні, “Що то таке?”, а мама замість відповіді розплакалася... Бачу, як Ліськевичі їдуть фірою до Селиськ, що на Бібреччині (туди й ми, діти, не раз їхали – мов у казку) в гості до Миколи Содомори, мого стрийка, пароха у Селиськах, якому теж, уже п’ятдесят другого року, прослалася дорога до Сибіру... Це вже були ті роки, коли, після короткої роботи у Львівській картинній галереї та у відділі рукописів Наукової бібліотеки АН УРСР, Дмитро Ліськевич почав працювати на кафедрі української літератури Львівського університету. Саме тоді, на такій же посаді лаборанта, лише на кафедрі французької мови, працювала й моя сестра Марта.

Дивними, майже неправдоподібними бувають випадковості. Донька Марти, Уляна Кришталович, нещодавно придбавши мешкання на вулиці Пісковій, навіть гадки не мала, що у післявоєнні роки саме тут мешкали Ліськевичі, а в них якийсь час квартирувала і сама Марта, і її двоюрідні

сестри, доньки стрийка Миколи, Люба та Дарка. У мешканні навпроти, через двері, ще з тридцять восьмого року, жила Олена Степанів із сином Славком, нині відомим істориком – Ярославом Дашкевичем. Після ув'язнення, сорок дев'ятого року, Олена Степанів відбувала заслання у Мордовії, син Ярослав – у Казахстані. Отож, у короткому проміжку часу, коли на Пісковій мешкали мої сестри, знову ж, тепер уже їхніми очима, ловлю окремі моменти-окрушини, у яких висвітлюється постать Дмитра Ліськевича й тих, хто бував тут.

“Завжди підтягнутий, – згадує моя сестра Марта, – акуратний, “при краватці”, в офіційній одежі (костюмі). Ніколи не бачила його в домашній одежі, тому іноді появлялася думка, чи, бува, не спить він так одягнений... Маломовний. Можливо, що тільки зі мною, бо не цікаво йому було”. І справді, це вже Ярко зауважив, до дітей, взагалі до молоді ставився начебто холодно, але то тільки спочатку. Ім'яниновий дарунок дитині – неодмінно якась українська книжечка. Своїх дітей виховував на прекрасному подихові “Світу дитини” – часописові, що опромінював читача такою рятівною і водночас такою небезпечною у ті часи (та чи тільки у ті?..) любов'ю до свого краю, до свого народу...

“Пам'ятаю, – далі веде сестра, – як біля вікна, того, що в Улянчиній другій кімнаті, тета Ліськевичева виглядала, чи не йде вуйко з роботи. Перед тим наводила “maquillage”, пригрівала обід... Ще пам'ятаю один приїзд нашого тата (з провізією, звичайно)... Сидів за столом у кухні. Раптом – дзвінок. Тета відчиняє двері. Входить дуже цікава жінка: струнка, поставна, у темній одежі; гарне, строгих обрисів обличчя, якась непорушна постать, наче пам'ятник. Тато схопився зі свого місця, став на “позір”, а жінка у темному, підійшовши, поклала руку на татове плече і сказала: “Спочинь, спочинь...” Аж пізніше ми довідалися від тата, що то була Олена Степанівна...”, – їй ось-ось мала прослатися дорога в далеку Мордовію. Темний одяг – то наче барви часу...

“І ще пригадую один Андріївський вечір на Пісковій. Були ми у зборі: Дарка, Люба, ми з Лукією. Тета Ліськеви-

чева принесла у великій мидниці воду, дала нам горнятка з розтопленим воском – донині чую той запах... Ми по черзі виливали той віск на воду. От що кому виходило – не пам’ятаю. А втім, життя само вилило не ворожбу – реальність”...

Збереглась, від пам’яті й до пам’яті (сестра згадує з маминих слів), ще віддаленіша крихта часу, коли тета, ще не Ліськевичева, а Гудик, десь на Тернопільщині, виглядала свого нареченого, Дмитруся, який десь забарився... Сидить за фортеп’яном і співає під невеселий свій настрій:

*Чи ти, милий, пилом припав,
Чи метелицею?..
Чом до мене ти не ходиш
Тією вулицею?..*

Співаючи, поглядає у вікно... І ще одну, це вже Дарка запам’ятала, любила вона співати, теж невеселу пісню:

*Зелена рута, жовтий цвіт –
Не піду за тебе – піду в світ.
Та й розпушу косу по плечу,
Не раз гірко-тяжко заплачу.*

*Зелена рута, сухий пень,
Бодай ти ся знудив ніч та й день.
Бодай тебе, милий, Бог скарав,
Що ти мене, бідну, занехав.*

Не занехав – побралися. А щодо “нудження”, то така напасть, яку тепер називаємо депресією, Дмитрусеві ніколи не загрожувала. Ті риси вдачі, які він зауважує в директора Яворівської гімназії Івана Прийми (родом, до речі, з тих же Селиськ), пишучи про нього спогад у збірнику “Яворівщина”, можна переадресувати й самому авторові: “... визначався надзвичайною енергією й невсипущою працездатністю. І

тому не любив квієтизму, заляканости, опортунізму й таврував їх на кожному кроці”. І далі, у цьому ж спогаді: “А поїхати до Львова на концерт Менцинського чи Крушельницької й вранці повернутися через Судову Вишню до Яворова, щоб на восьму бути в школі, – чи не пам’ятають того ті, що їздили з ним?”...

Серед “тих, що їздили, з ним”, певно, був сам Дмитро Ліськевич. До таких “вилазок” був скорий навіть тоді, коли став батьком. Яюсь, теж із маминого спогаду, шикувався на забаву (краватка, запонки до манжетів, годинник у кишеньці) – боявся пропустити перший танець, який пообіцяв Мілені Рудницькій.

“Особливою опікою обгорнув спів і музику” – Д. Ліськевич про цього ж Івана Прийму. Гарний вислів: “обгорнув опікою”. У тій справді любовній опіці, яку завжди мала у нас музика, – чи не найглибший наш зв’язок з культурою Стародавньої Греції, де саме музика була наріжним каменем освіти. Недарма ж, перекладаючи знаменитий пасаж із “Антигони”, П. Ніщинський (про давнього грека!) мовить: “Сяде собі й заспіває “Ой не шуми, луже”.

Дмитро Ліськевич навіть у старшому віці не втрачав зв’язку з музикою, слухав усі концерти на замовлення, знав імена акторів, композиторів, співаків; захоплювався ліричними тенорами П. Білинника та І. Козловського, баритоном Б. Гмирі, басом І. Паторжинського. Поважну пару панства Ліськевичів можна було бачити у Львівській опері чи у театрі ім. М. Заньковецької, коли там ставили “Баядеру”, “Пер Гюнта”, “Циганку Азу”, “Запорожця за Дунаєм”, іншу класику; також – у картинній галереї, у музеях.

Щосуботи, десь на початку п’ятдесятих років, на Пісковій збиралися на “брідж”. Було тут старше товариство: Одарка Бандрівська, панство Скорики, о. Володимир Харина, Дарія Єнджейовська, знаний диригент Д. Котко... Приходили й молодші – погукорити, поспівати. Серед них – Р. Крип’якевич, його родич В. Лукомський, студент фізики М. Сеньків... До співу на гітарі акомпанував С. Стель-

мащук, тоді студент консерваторії, потім – професор, засновник і керівник хору “Бескид” у Дрогобичі, а також – університетського “Прометея”. Люблені у таких компаніях пісні “Чорний колір”, “Прощаюсь, ангеле, з тобою”, “Пиймо, друзі” звучали в унісон із настроями розлук із ріднею, з рідною землею – тих, які були, які ще мали бути: щойно починалися п’ятдесяті, ще сталінські, роки...

Отож, левина хода часу не оминала й міста Лева. Кишенькова “Омега” фронтієрсмена ділила ті кроки на години, хвилини, секунди. До того її ритму достосовувалося наразі й серце власника: “Хоч мені вже шістьдесят вісім літ, я ще вповні здоровий і працездатний”, – пише він у своїй заяві на ім’я ректора – Євгена Костянтиновича Лазаренка, зазначаючи, що на своєму утриманні має дружину. Працездатний і, мав би додати у заяві, – пунктуальний. Пунктуальний в усьому. Не мислив свого життя без чітко розписаного графіка – що й коли має робити, без “книжки витрат”, де враховано було все, до копійки. Був це порядок, ощадність, а не ще античністю висміяна й засуджена скупість – чи не найприкріша риса людини як “суспільної істоти”.

Таким і прийшов на кафедру Дмитро Ліськевич – “старий дід”, що скоро й для молодих став зразком дисципліни, життєвої снаги й сумлінності у праці. “Через Дмитра Іліча, – згадає Роман Іваничук, – я не міг закінчити своєї дипломної роботи про історію кафедри української літератури Львівського університету: тільки-но хочу поставити крапку – він знову: “Ще прочитайте це, а ще ось те...” – і додає щораз інший, новий матеріал...” Від Романа Івановича довідуся також про здібного тодішнього студента української філології Михайла Гончара, якого теж дуже любив Ліськевич. А ще від Івана Овксентійовича: “Навіть не кожного викладача пускав Дмитро Ілліч у “святая святих” кафедри – у книгозбірню, але Мишуньо, як звали ми Михайла Гончара, – здається, й ночував там, зачитавшись”. Отож, як і годиться майбутньому філологові, Михайло багато читав, але саме

через це (*incredibile auditu* – сказали б давні римляни, – *godi ѝ вухам повірити*), через цю пристрасть до книжки, його, вже старшокурника, відрахували з Університету: хтось застав його за читанням трилогії Богдана Лепкого... “Не тільки порадами, а й ділом, – згадує Роман Іванович, – допомагав нам Дмитро Ілліч. Наприклад, коли йшов у відпустку, то рекомендував нас, щоб ми попрацювали, на півставки. Так ми й підробляли собі трохи”.

Тоді-то, приглядаючись до праці молодих науковців, майбутніх письменників, усіляко їм сприяючи, певно, згадував і свої наукові студії, зокрема, писану 1909 року працю “Йосиф Левицький (граматик), його творчість і жите”, що після закінчення Університету мала дати йому право викладати українську (“руську”) мову як основний предмет і класичну філологію, греку й латину, як побічний – у гімназіях та реальних школах.

Об’ємний, дрібним енергійним почерком списаний рукопис засвідчує виняткову скрупульозність молодого дослідника. Ця скрупульозність, до речі, навіть у визначенні кількості сторінок: “Сторін писаних на одній стороні: 188, на двох сторонах картки: 42, разом 230”.

А ще – прагнення вивчити предмет усебічно, не вдовольняючись тим, що лежить на поверхні. Ті якості роботи Д. Ліськевича стверджує й екзаменатор – Кирило Студинський: “Кандидат обробив тему совістно точно... Матеріал, нераз цілком новий, угрупував автор доволі удачно”.

В окремих пасажах із творів Й. Левицького, що їх наводить автор дослідження, серед чудернацької суміші “слов’янщини з російщиною”, у краплинах народної мови зближує справжнє почуття, запал до просвітницької праці, що згодом, на початку двадцятого сторіччя, так заповнить діячів української культури; і тут же, у Левицького, – мовби передчуття майбутнього нашого смутку: “Тоє все... року 1820 діялося, в котрім чувство народности в мені возникло, а любов ко рускому языку воскресила ѝ побуждала мене о средствах

ко ізученію язика церковного і народного промишляти. Сам одинокий чоловік, як билинка в полі, прегашної ватри не міг роздути, не маючи до того помочи, потреба було більшої сили. Но де ж любителі до так великого діла просвіщенія було й глядіти?” Між рядками наче й справді ловимо такі близькі нам, уже скристалізованою мовою озвучені, заклички й зітхання: “Роздуймо, браття, вогонь завзяття!”, “Встояти не було сили”...

Про це – Дмитро Ліськевич: “Хоч мова тут зовсім не народна, та годі не признати, що б’є з них гаряча любов до своєї мови. На жаль, автори (Й. Левицький і К. Блонський – А. С.) не знали народної мови... Оба автори мали настільки енергії і відваги, що полюбили свій рідний край і нарід, але не знали, як взятися й звідки набрати свіжих сил”.

Цікавими є ті місця дослідження, де автор обговорює перекладацькі спроби Й. Левицького, зокрема, “переводи з німецької – Гете, Шіллера”. Кирилові Студинському, який оцінює те дослідження, теж годі відмовити у скрупульозності: скільки разів бачить слово “перевід” (з лат. *traducere* – переводити), стільки разів і виправляє його на “переклад” (знову ж таки з лат. *transponere*). Хай там якого терміна триматимемось (найсимпатичніший, мабуть, – “інтерпретація”), а присвячені перекладам сторінки Ліськевичевого дослідження виявляють його жваве зацікавлення перекладом, розуміння суті перекладацького мистецтва. Усмішку викликає у нас нині наведене тут міркування Й. Левицького – чому замість оригінального “Erlkönig” (“Вільшаний король”) у його перекладі – “Богиня”: “Понежи русский нарід нічого о “Erlkönig” ніколи не чував і нічого о нім не знає, о богинях же чимало розкаже”. Перекладає чи то пак переспівує відповідно до руського “способу мислення”. А втім, хіба М. Лукаш, перекладаючи, скажімо, Гарсію Лорку, не орієнтується на наш “спосіб мислення”?

Загострене до ідеальної тонкості перо кладе на папір віддалену не тільки у часі спробу перетлумачити “Erlkönig”-а – працю того, хто, будучи під кінець життя парохом у Нагуєви-

чах, хрестив Івана Франка; переписує хіба для того, щоб ми подивувалися, зіставивши німецьку, та ще й з-під пера самого Гете, – з тією, що її пропонує Й. Левицький:

*Хто їде в вітер так пізно в ніч?
Вотець жене то, а с ним панич.
Він го все тулит при пазухах,
Він го тримає що сил в руках.*

А ще – з перекладом М. Рильського:

*Хто пізно так мчить у час нічний?
То їде батько, з ним син малий.
Чогось боїться і мерзне син –
Малого тулить і гріє він.*

Справді, усе пізнаємо у порівнянні. Навіть тут. Не така вже кумедна і немічна та перша версія. Гарне оте “в вітер” (згадаймо Поля Верлена: “Іду в лихий вітер”), “в ніч”; гарні ритмічні ходи, зворушливі й два останні рядки...

До речі, про вітер. В іншому місці, щоб вийшла рима, Й. Левицький уживає синонімом до “вітер” слово “повій”, дуже мило ту заміну аргументуючи: “...говорить бо ся “повіває”, а то що є в повіванню, називатися може “повій”... “Мова мішана, хоч має декуди інтересні чисто народні зврати і форми”, – згадаймо ще раз І. Франка. А ще, додали б ми, – не менше цікаві новотвори.

І тут ми спохоплюємося. Таж той, хто пише працю про Й. Левицького, — Дмитро Ліськевич, не раз бачив (згадував про те), як дружина І. Франка приносила до Університету зав’язаний у хустині обід своєму чоловікові; той же Ліськевич – на фотографії, де й М. Рильський, що приїхав до Львова на захист дисертації Леоніли Міщенко... Дивне плетиво ліній долі; химерна, червоним і чорним, лише звіддала спостережна, вишиванка життя!.. Для Дмитра Ліськевича, якщо образами римської давнини, парки не по-

скупились у тій вишиванці на чорне. Можливо, й згадував свою працю про Й. Левицького; можливо, й спали йому на думку ті рядки з “Erlkönig”-а: “Він го все тулит при пазухах, Він го тримає що сил в руках”, коли сорок першого втратив свого сина Богдана, та не міг навіть торкнутись його востаннє... Можливо, й у Сибір уперше й вдруге рушаючи, ступив у слід того тривожного настрою: “Хто їде в вітер так пізно в ніч?..”

А там, у тому вітрі, у чужинецькій ночі вже напевно замислювався над ще одним новотвором Й. Левицького – “домоболіє” (з нім. Das Heimweh – *туга за рідним краєм*) – почуття, відоме нам у грецькій назві, бо й оспівав його Гомер, – “ностальгія”. Що ж рятунком від того болю? Змінимо у німецькій назві останню літеру – матимемо той рятівний засіб: Heimweg – *дорога до рідного краю*. Дмитрові Ліськевичу, словами Гомера, боги двічі дарували найдорожче для засланця: nostimon emar – *день повернення*...

Але час, що під хитромудрими коліщатками “Омеги” дробився на крихти, омікрони, робив своє. У червні п’ятдесят шостого року Дмитро Ліськевич пише ось таку заяву: “Зваживши на те, що мені вже йде сімдесят третій рік життя, що за чотири роки роботи в університеті я не пропустив ні одного робочого дня, хоч не раз був хворий і приходив на роботу з температурою, що цієї зими внаслідок хронічного кашлю я підупав на здоров’ї і змарнів, врешті, що за порадою лікаря я повинен довше відпочити десь у горах, прошу продовжити мені відпустку за мій рахунок на 12 робочих днів”... Їхали кудись в околиці Сколе або у Селиська, одне слово, ближче до природи де “кожен кущик – живе”. Там колишній вояк, педагог, засланець, а тепер – старший лаборант уже не так часто поглядав на “Омеґу”, радше – на потік, що “пливе без повіддя”, та на камінь, що “росте без коріння”...

Та вже за два роки, на сімдесят п’ятому році життя, Ліськевич подає заяву з проханням звільнити його з посади старшого лаборанта кафедри у зв’язку з виходом на пенсію. Можливо, не міг уже працювати так, як досі працював.

Можливо, згадав собі знамениту біблійну фразу: “Всьому свій час”, а може – Горація, який цю ж саму мудрість подав в образі народного прислів’я: “Випряжи вчасно коня” – щоб не засміяли його, коли спіткнеться на арені. Йдеться про ці ж кінні перегони, звідки – *curriculum vitae*, життєпис: життя – це теж арена.

У дзеркальній залі Університету, – знову дізнаюсь від Івана Овксентійовича, – зібралися працівники кафедри, знайомі, студенти. Зичили Дмитрові Іллічу здоров’я (дехто, зі старшого покоління, казав “здоровля” – як того тримався сам Ліськевич), довголіття, дякували за постійну допомогу. Прозвучали слова офіційної й водночас щирої, теплої подяки за бездоганну, впродовж шести років, працю у Львівському університеті. Зворушливе, хоч не видав свого зворушення, прощальне слово сказав і сам старший лаборант, тобто, з латини, – трудівник. Було те слово коротким, бо над усе шанував час, що його з неسخибною точністю відмірювала шестимедальна “Омега”...

Розпочався ще один, останній, Станіславівський (Івано-Франківський) цикл у житті Ліськевичів. Тут винаймали вони однокімнатне мешкання у двоповерховій кам’яниці на вулиці Липовій (тепер Т. Шевченка), неподалік від імпозантного будинку під № 44, де містилась Українська Державна (“чоловіча”) Гімназія; неподалік – і та кам’яниця, де мешкали вони разом, ще до війни, усією сім’єю. Звідти щоранку на навчання й спортивні “тренінги” виходили їхні діти; звідти, хвилина в хвилину, виходив до праці й глава сім’ї – гімназійний професор Дмитро Ліськевич... На одній із світлин, мов погляд крізь вікно, – інтер’єр їхньої світлиці, радше одна її стіна – “наша українка”: на тканому гупцувському килимі під вишиваними рушниками – Іван Франко та Леся Українка. Над ними, більший за розмірами, – портрет Тараса Шевченка; високе, мов у леті, розкрилля вишиваного рушника – наче сама пісня, що осінила Івана Франка, Лесю Українку й усю нашу українську світлицю...

На фотографії, що з липня шістдесят четвертого року, чи не востаннє схоплене об'єктивом, – подружжя Ліськевичів. Обоє розпочали дев'ятий десяток. У простій хустині, помітно зсутулена під вагою літ, – Іванна; побіч такий же випрямлений, акуратний, лише складка на переніссі поглибшала, – її Дмитрусь. На звороті: “На спомин дубинських хвиль пережитих разом – коханій Олі. Дубина, липень 64.” Дубина – коло Сколе, де разом з Олею та Одаркою Бандрівськими, тіточними сестрами Іванни, відпочивали Ліськевичі. “Дубинські хвилі” – то вже наче й не годинникові, а ті, що їх котить Опір, кваплячись увіллється у Стрий, а там, із Дністром, – у море...

Про ці ж “дубинські хвилі” – й Оля Бандрівська у своєму листі з кінця червня того ж, шістдесят четвертого, року до сестри Одарки: “Сидимо з Ліськевичами в лежаках у саді... Цьоця Янка типовий “мальконтент”, все чогось забагає... То, що не курить, то зачинає ліпше виглядати. Вуйко взірцева “няня”: усе загіє на машинці нафтовій і просить її до столу...” Напевно, пам'ятав про те, як і його, щойно переступив поріг мешкання на Пісковій, просила до столу, де вже чекав на нього підігрітий обід. Умів пам'ятати добро; добром і віддячував. І не тільки віддячував – просто робив, діяв добро: був добродієм у власному значенні слова.

На іншій, з кінця серпня того ж року, настроєвій світлині – Іванна Ліськевич розкладає пасьянс. На вишиваній скатертині – доріжка з карт. Невідомо, як лягли вони тоді, що наворожили. Видно одну лишень доріжку, на яку ось-ось ляже чергова карта. Не раз і не два треба було пройти тією доріжкою: “пасьянс”, із французької, – це “терпеливість”. А на життєвій доріжці попереду – усього лиш чотири серпні...

На ще одній, таки останній, зробленій на самого Василя шістдесят восьмого року, – обоє старенькі разом із внуком Ярком, що приїхав їх повиншувати. На стіні з портрета дивиться їхній син, Ярків батько, Богдан; у далекому краї відійшла вже й донька Ірина; за нею, за декілька років, передчасно помре й Софія... У ті останні роки, останні місяці спільного життя вони пускалися стежками спогадів. Іноді

й пісню ще впівголоса співали. Звісно ж, ту, що своєю кінцівкою, лейтмотивом обрала чи не найсумніше: “А молодість не вернеться...” “Бабуся, – згадує Ярko, – плакала при тій пісні...”

Бачу їх уже наче й не на світлині – мов у вікно дивлюсь. У вікно нашого дитинства. Чую, як ту пісню співають мої батьки. За голосом – їхній образ... І чомусь мені здається, що нині та пісня лягає на душу більшим смутком, аніж колись; що за тим “а молодість не вернеться” стоїть щось більше, аніж сама молодість...

Не залишив колись невістку Марію з її сином, своїм онуком, у Сибіру самотою – заопікувалась і вона дідусем, коли, у жовтні шістдесят восьмого, в останню дорогу відпровадив вірну супутницю життя – дружину Іванну. Втім, особливого обходу дідусь не вимагав. Навіть на дев’яносто першому році життя тримався рівно, обмивався холодною водою, рухався... “Несхитний дух – над урвищем життя” – ще й так можна проінтерпретувати Гораційв заклик, вислів, що напевно вирізнявся серед інших античних афоризмів, що були виписані на стіні Станіславівської гімназії; певно ж, не для окраси – для формування “гранітної твердості духу”, бо ж у тодішній українській школі дбали не про “виховний момент” – про виховання...

Квітень – Aprilis – місяць, який відкриває (aperit) браму, для теплого, із заходу, весняного вітру, що у римлян має назву “Фавоній”, тобто “сприятливий”. На Поліссі – Той, що прийшов по зиму; у нас – легіт, який повіває, дихає (“подих” у римлян – “авра”), хухає з весняних уст на дрібну, що пробивається з-під снігу, “під рососою нагинається” першу цвітку. Вона – до Весни: “Вволи ми волю, Дай мені долю; Щоб я зацвіла... Щоби-м згорнула Весь світ до себе!” Не силою – душею, піснею... Та ба!.. – “Жаль мені тебе, Гарная любко, Бо вихор свисне, Мороз потисне, Буря загуде... Жаль серцю буде”...

І, напевно, тому так ніжно торкалося дрібної квітки гартоване у важких визвольних змаганнях покоління, до якого належав і Дмитро Ліськевич, – ті, хто протистояв нищівному, з Півночі, вихорові, – тому так оберігало її, бо ставала для нього та квітка образом безталанної України: “Краса змарніє, Личко зчорніє, Головоньку склониш, Жаль серцю буде”...

Саме того квітневого місяця, коли з ранковим променем спинався на ноги другий його день, запросила Марія свого тата до сніданку. “Ще трохи полежу, – сказав невістці, – допоможи мені обернутися... Ще трохи полежу...” За якийсь час, підійшовши вдруге, вже не застала тата – відійшов. На спинці крісла, як завжди, висіла паличка. На самому кріслі, коло ліжка, сумлінно відмірювала ходу часу пунктуальна “Омега”... Речі, що вже не могли знадобитися тому, хто відійшов туди, де інші часові й просторові виміри... Того ж сімдесят четвертого року, мовби не бажаючи обтяжувати батька ще одним ударом, у далекому краї відійшла остання його дитина – син Тарас; сумна звістка вже не застала батька при житті...

До екзаменаційних завдань, щоб випускник Університету, Дмитро Ліськевич, окрім української мови, у гімназіях та реальних школах міг викладати ще й греку й латину, належала, зокрема, мовностилістична інтерпретація уривків із Геродота – “батька історії”. Вона ж, відомо, – Учителька життя. Дмитро Ліськевич – один із найдисциплінованіших, найсумлінніших її учнів. Не пропустив жодного її уроку, навіть із найважчих, найвідповідальніших... Покликаний, поспішив на ще один, найвищий екзамен, що кладе ціну кожній життєвій дорозі, кожному крокові на ній...

Години, хвилини, секунди, а далі – неперервність, її образом – одвічний плін Бистриці, Прута, Опора. У голосі того плину – таїна Часу. І лише гори, вкорінюючись у глибінь Землі, мовчать – слухають...